

Wereldbestormende refomeisjes

José M. Baars-Blom *

Summary

This article is based on anthropological research into the (re-)production of Reformed culture and the continued studies girls were choosing following their finals at the Pieter Zandt High School (Kampen, Netherlands) in 2005. This culture and the school's identity are based on the Reformed theology which believes the Bible to be God's infallible Word. Reformed people adhere to three confessions: the Heidelberg Catechism, the so-called Belgic Confession of Faith and the Canons of Dordt. The Holy Scriptures have authority on all aspects of life: family, school, church, society and personal life. The influence this Reformed culture has on the traditional preferred branches of study appears to be diminishing. In this article it will be argued that in the long run the girls' choices will become the basis of cultural change within strict Reformed circles. Four types of female examinees are distinguished. The so-called '*conscious confessors*' will successfully hold on to the 'beliefs of the fathers' as far as their values and morals are concerned, without closing their eyes to today's world. The '*conservative keepers*' will dedicate themselves to observing the Reformed rules of conducts, whether they know the underlying values and/or reflected on them or not. Innovation will come from the '*easy innovators*', who will scrutinize the morals and values and replace them with alternatives if considered sensible. The '*estranging in the margin*' are already halfway leaving the Reformed culture behind and further alienation is to be expected.

Inleiding

De meeste Nederlanders met enige interesse in religie kunnen zich wel een beeld van een reformatorisch meisje op hun netvlies toveren. In het straatbeeld van sommige dorpen en steden zijn ze, zeker op zondag, te herkennen. Pubermeisjes fietsen gerokt in de richting van een kerk met aan hun fietsstuur een plastic tasje, waarin een hoed vermoed kan worden. Wetenschappelijk valt deze groep bevindelijk orthodoxe christenmeisjes vrijwel weg. Op deze witte plek van 'de wetenschap' schets ik een beeld van de leef- en denkwijzen van meisjes die in 2005 eindexamen deden aan reformatorische scholengemeenschap Pieter Zandt te Kampen.

* José Baars-Blom studeerde sociale en culturele antropologie aan de VU en werkt nu als docent maatschappijleer in het voortgezet onderwijs.

De term 'reformatorisch' wordt gebruikt door een groep protestanten die zich rekent tot de 'gereformeerde gezindte'. Deze protestanten:

- kennen absoluut gezag toe aan de Bijbel als Gods Woord,
- leggen de nadruk op de zondigheid van de mens en Christus' kruisdood als verzoening voor de schuld van de uitverkorenen,
- zien verlossing van de mens uitsluitend als gevolg van verkiezing (verkregen door genade alleen, immers God schenkt dit geloof of vervloekt),
- leggen nadruk op de absolute soevereiniteit van God – alles behoort God toe en daarom behoren mensen in hun doen en laten God te eren en te dienen,
- leggen de nadruk op de persoonlijke relatie tussen God en de individuele gelovige.

De geloofsleer is samengevat in belijdenisgeschriften, te weten de Nederlandse Geloofsbelijdenis, de Heidelbergse Catechismus en de Dordtse Leerregels (Dekker en Peters 1989, 42). In dit onderzoek zijn leerlingen uit een schoolpopulatie betrokken die orthodox zijn (zij houden vast aan de genoemde uitgangspunten) én bevindelijk. Er kan van bevindelijkheid worden gesproken indien het geloof primair wordt gezien "als een zaak van innerlijke bevindingen (existentiële ervaringen van een ingrijpen van God in het persoonlijke leven en de menselijke reactie daarop." (idem). In dit onderzoek staan meisjes uit eindexamenklassen vmbo, havo en vwo centraal uit de kring van Oud Gereformeerde Gemeenten, Gereformeerde Gemeenten (in drie varianten), Christelijke Gereformeerde Kerken, Hersteld Hervormde Kerk en de hervormden binnen de Protestantse Kerk in Nederland (de bonders).

Het reformatorische gedachtegoed is deze jongeren met de paplepel ingegoten, waarbij de drie-eenheid van kerk, school en gezin éénzelfde boodschap verkondigt. De enculturatie en socialisatie hebben in essentie plaatsgevonden op het moment dat jongeren hun middelbare schooltijd afsluiten. Bij de primaire socialisatie (de kinderfase) nemen kinderen gewoonten van betekenisvolle volwassenen (ouders) over. Deze volwassenen filteren informatie. De werkelijkheid van het gezin (met alle gewoonten, opvattingen en overtuigingen) is voor het kind onontkoombaar en het kind verwerft zijn identiteit binnen deze specifieke sociale context (door na te bootsen, te gaan begrijpen, te spiegelen en te gaan deelnemen in de wereld van het gezin – Berger en Luckmann 1996, 120). Er is sprake van vergaande gewoontevorming, ook mentaal, waarbij in het 'brein' bij wijze van spreken paadjes worden uitgesleten die van invloed blijven op hoe iemand zijn leven lang primair reageert en zaken interpreteert (Strauss en Quinn 1994; Droogers 2001). Wat als geobjectiveerde werkelijkheid wordt geleerd in de loop van de primaire socialisatie, wordt iemand eigen en vormt zijn persoonlijkheid (Berger & Luckmann 1966, 62). Bij de secundaire socialisatie vindt een nade-

re introductie in subwerelden plaats. Veelal gaat dit, minder dan bij de primaire socialisatie, gepaard met een identificatieproces. Op het gebied van religie wordt de kennis in een sfeer van nabijheid overgedragen waarbij eveneens sprake is van een identificatie van de leerling met de religieuze 'professional'; dit gebeurt in een relatie die in zekere zin ook affectief is. Beide zijn immers met hart en ziel bij de zaak betrokken, zeker wanneer primaire en secundaire socialisatie op elkaar aansluiten en elkaar versterken. Het effect is groot in die zin dat mensen zichzelf volledig kunnen overgeven aan geloof (idem, 132-133). In de context van dit onderzoek dringen zich beelden op van het huisgezin waar geloofspraxis vanzelfsprekend is, evenals kerkelijke activiteiten, zoals catechisatie, waarbij jongeren door ambtsdragers verder worden ingewijd in de geheimenissen van (het juist verstaan van) het geloof (en de geloofsleer).

Op het moment dat jongeren hun middelbare schooltijd afsluiten, staan zij voor een stap, een transitie¹, die van invloed zal zijn op het vervolg van hun levensloop. Gaan zij na het behalen van een diploma van vmbo, havo of vwo verder leren of studeren? Voor welke vervolgopleidingen kiezen zij en waarom? Deze keuze is één van de eerste keuzes die jongeren min of meer zelfstandig maken. Daarin kan dan ook tot uiting komen in hoeverre zij zich de reformatorische cultuur eigen hebben gemaakt en of hun studiekeuze daarmee op één lijn ligt. Dit brengt mij bij de centrale vraag in het onderzoek, te weten:

“Wat is de samenhang tussen de (re-)productie van reformatorische cultuur en de studiekeuze van meisjes bij Scholengemeenschap Pieter Zandt te Kampen”.

Wellicht was het eenvoudiger geweest uitsluitend te kijken naar de invloed van reformatorische cultuur op de studiekeuze van meisjes of de invloed van studiekeuze van meisjes op de reformatorische cultuur. Maar het één lijkt mij ten principale onlosmakelijk met het ander samen te hangen. Daarom ligt de focus juist op de samenhang.

In dit onderzoek zijn uitsluitend meisjes betrokken. Waarom? In de afgelopen vijftig jaar hebben zich met name algemeen maatschappelijke veranderingen afgetekend in de levenslopen van vrouwen. De standaardbiografie, waarbij de man voorbestemd was kostwinner te worden en de vrouw moeder met taken in de huiselijke sfeer, is vervangen door een keuzebiografie voor beiden. De standaardbiografie is geen onbetwiste vanzelfsprekendheid meer en dit wordt met name weerspiegeld in de keuzes die vrouwen maken. Door de Nederlandse overheid worden volwassen vrouwen geacht economisch zelfstandig te (kunnen) zijn. Meisjes en jongens hebben gelijke kansen gekregen in het onderwijs en kunnen keuzes maken op het gebied van huwelijk, seksualiteit en gezinsvorming, waarbij de keuzes op deze gebieden elkaar niet meer noodzakelijkerwijs opvolgen, maar los van elkaar zijn komen

te staan. Waar voorheen een arbeidsloopbaan met name voor mannen leek te zijn weggelegd, kan nu voor mannen en vrouwen het maken van carrière een plek krijgen in het toekomstperspectief. In de studiekeuzes van reformatorische meisjes zou zichtbaar kunnen worden in welke mate zij in hun leefwijze vasthouden aan de groepsinterpretatie van de uitgangspunten van de reformatie of beïnvloed zijn door maatschappelijke ontwikkelingen. De veronderstelling is gerechtvaardigd dat er binnen de reformatorische cultuur sprake is van een zekere continuïteit en onveranderlijkheid. En daar ligt de crux: aan de hand van de onderzoeksvraag is in grove lijnen te achterhalen wat de reformatorische cultuur heden ten dage typeert (in een geografisch beperkt gebied), of en in hoeverre die de studiekeuze van meisjes beïnvloedt en of er op basis van de gemaakte studiekeuze van meisjes iets te zeggen valt over het statische dan wel dynamische karakter van reformatorische cultuur.

Theoretisch kader

Het in dit onderzoek gebruikte theoretische kader is bedoeld als een bril om door te kijken. Het onderzoeksdoel is niet om een theorie te bevestigen of te verwerpen. Zoals hiervoor aangegeven, ligt mijn fascinatie in hoe ‘religie als cultureel systeem’ wordt gevormd, overgebracht, hernieuwd of vernieuwd, en hoe meisjes hun keuzes maken wanneer zij worden geconfronteerd met cultuurverschillen. Refererend aan cultuur gaat het om “een wijze van denken, spreken en handelen die kenmerkend is voor een groep mensen”, een levenswijze, die in de praktijk functioneert als “een samenhangend geheel van betekenissen dat de mens oriënteert op de werkelijkheid waarin hij leeft, hem inzicht geeft in de dingen waar het in het leven om gaat en welke normen en waarden zijn leven richting dienen te geven” (Tennekes 1990, 11, 60). Dat cultuur en religie alles met elkaar te maken hebben, is kernachtig geformuleerd in de zinsnede: “Religie is de kern van cultuur, cultuur is de vorm van religie” (Tillich, in: Vroom 1996, 36).

Tennekes (1990) schetst de relatie tussen de mens en cultuur als een dynamische, interactieve relatie waarin beide juist in een alledaagse wisselwerking vorm en inhoud krijgen. Een mens wordt gevormd door de cultuur waarvan hij deel uitmaakt, terwijl cultuur zelf een menselijk product is. Gelijktijdig lijken culturele processen en structuren ook een eigen, slecht beïnvloedbaar, leven te leiden. Centraal hierbij staan drie samenhangende uitgangspunten, te weten: cultuur is een menselijk product (1), dat een eigen leven gaat leiden en dan niet of nauwelijks (meer) door de mens te beïnvloeden lijkt (2), maar wel de mens beïnvloedt, waardoor de mens in zekere zin ook cultuurbepaald te noemen is (3). Tennekes baseert zich op een sociolo-

gisch model van Berger en Luckmann dat door hen is beschreven en uitgewerkt in *The Social Construction of Reality* (1966).

Het proces van externaliseren (1), objectiveren (2) en internaliseren (3) speelt zich bij voortdurend op velerlei niveaus af. Religie of geloofswaarheden blijven gehandhaafd zolang ze onbetwist zijn. Tennekes stelt dat een impuls tot verandering ligt in spanning die er kan bestaan tussen de informatie uit het eigen religieuze culturele systeem en de (natuurlijke) werkelijkheid, spanning binnen het eigen culturele model (betekenissen kunnen elkaar impliceren maar ook becommentariëren of tegenspreken) en spanning door verschillende concurrerende culturele modellen die naast elkaar bestaan (Tennekes 1990, 68-69). In de centrale vraag van dit onderzoek wordt juist de continuïteit en stabiliteit van de reformatorische cultuur beproefd in het dagelijks leven. De noties geschetst door Tennekes komen in die praktijk tot leven.

Methoden en technieken

Literatuurstudie voor dit onderzoek heeft plaatsgevonden voor, tijdens en na de periode van veldwerk. In het veldwerk, dat plaatsvond in de periode december 2004 – mei 2005, zijn drie fasen te onderscheiden: 1. oriëntatie, documentatie en observatie; 2. participerende observatie binnen en buiten de school, gesprekken met examenkandidaten van vmbo, havo en vwo; 3. check voorlopige uitkomsten met behulp van een enquête onder de examenkandidaten (april 2005). De fasen 1. en 2. zijn min of meer inductief en kwalitatief wat betreft de onderzoeksmethoden, fase 3. is deductief en kwantitatief van opzet.

Bij de selectie van 25 leerlingen uit examenklassen voor de gestructureerde (life topic) interviews is gekozen voor een verantwoorde selectie uit de schoolpopulatie waarbij de volgende kenmerken in ogenschouw zijn genomen:

- Kerkelijke gezindte (Protestantse Kerk in Nederland, Hersteld Hervormde Kerk, Christelijke Gereformeerde Kerken, Gereformeerde Gemeenten, Oud Gereformeerde Gemeenten)
- Woonplaats (vijf kernen: Genemuiden, IJsselmuiden, Kampen, Stap-horst, Urk)
- Het binnen de opleiding gekozen profiel (havo, vwo) of afdeling (vmbo).

In een eerste gesprek is met name levensloopinformatie geïnventariseerd, in (het) volgende gesprek(ken) stonden de genoten geloofsopvoeding, de huidige persoonlijke waarden en normen, toekomstvisie op het eigen leven en de gemaakte studiekeuze centraal. In de enquête (N = 226; dit komt overeen

met 85% van de meisjes die dat jaar examen deden bij de Scholengemeenschap), zijn vragen gesteld over geloofsopvattingen (orthodoxie), wijze van communiceren in kerk en gezin (communicatie), vrije tijdsbesteding, studiekeuze, visie op werk en carrière, huwelijk en gezinsvorming (ook seksualiteit en anticonceptie), sekserollen en het opleidingsniveau van ouders. Dit alles uiteraard in combinatie met gegevens over kerkelijke achtergrond, woonplaats, opleidingsniveau (vmbo, havo, vwo) en leeftijd van respondenten.

Gedurende de periode van veldwerk bleek het noodzakelijk enkele begrippen aan het onderzoeksinstrumentarium toe te voegen, waarmee nuances konden worden aangeduid. Het gaat om de begrippen als *waarden* (wat nastrevenswaardig wordt geacht, oriëntatie- en coördinatiepunten in het leven) en *normen* (de uit de waarden voortvloeiende gedragsregels), *orthodoxie* (de al dan niet consciëntieuze wijze van vasthouden aan de uitgangspunten van de belijdenisgeschriften) en tot slot de *wijze van communiceren*, waarbij *open communicatie* binnen de reformatorische cultuur staat voor het bespreekbaar zijn en bespreekbaar maken in kerk en gezin van de waarden en normen voortvloeiend uit de reformatorische leer, terwijl *gesloten communicatie* een situatie weergeeft waarin er niet of nauwelijks gesproken wordt over de inhoud van de reformatorische leer of de waarden en normen die daaraan inherent zijn.

De enquête heeft tot doel gehad te toetsen of de gevonden onderzoeksresultaten uit de fasen 1 en 2 daadwerkelijk hout sneden en ook geldig zouden kunnen zijn voor de meisjes in de populatie examenkandidaten van dat jaar aan deze school. Maar wat heeft dit onderzoek in zijn totaliteit nu opgeleverd?

Resultaten

Tijdens het onderzoek heb ik gezien dat wat bindt en overeenkomt is dat men de Bijbel ziet als Gods Woord en het richtsnoer voor het totale leven. Voor een toelichting op en het juiste begrip van de Bijbel wordt teruggegrepen op belijdenisgeschriften: de Nederlandse Geloofsbelijdenis, de Heidelbergse Catechismus en de Dordtse Leerregels.² In deze kring is wekelijks kerkbezoek (één of meer keren) normaal en jongeren bezoeken daarnaast catechisatie en soms de jeugdvereniging. Men is nadrukkelijk bezig met menselijke zonde en schuld, waarvoor slechts vergeving mogelijk is wanneer God het geloof schenkt. Het leven naar de Bijbel betekent vasthouden aan strikte principes. Reformatorische meisjes dienen zich te onderscheiden van geseculariseerde jongeren in hun uitgaansgedrag en mediagebruik. In de praktijk van dit onderzoek heb ik echter zowel meisjes ontmoet die strikt

leven naar deze uitgangspunten als meisjes die in hun gedrag weinig anders doen dan niet-reformatorische meisjes, of het nu gaat over mediagebruik, uitgaansgedrag of seksualiteit. Het blijkt dat wanneer meisjes opgroeien in een sfeer van open communicatie én strikt vasthouden aan de reformatorische uitgangspunten het voor hen gemakkelijker is de centrale waarden van de geloofsleer te vertalen in concrete gedragsregels, dan wanneer de communicatie gesloten is óf er vragen worden gesteld bij de geloofsleer. Bij gesloten communicatie of twijfels bij de geloofsleer is het moeilijk zich in en uit overtuiging te onderscheiden van andere, geseculariseerde, jongeren. De wereldgelijkvormigheid onder de laatste groep meisjes is dan ook relatief groot.

Zondagsheiliging

Twee meisjes die beide zijn opgegroeid in strikte bevindelijk gereformeerde gezinnen in Staphorst respectievelijk Rouveen en even oud zijn, vertellen ieder over hun activiteiten op zondag:

“Op zondag praten wij altijd na over de preek. Dan ben je ook met de Bijbel bezig. Je dwaalt nog wel eens af en dan praten we weer over andere vragen verder, soms naar aanleiding van een kerkboek (...) en soms lezen we samen bekeringsgeschiedenissen van predikanten. Hoe ze de eerste roeping hebben gekregen en hoe ze uitgezonden worden zeg maar, om te prediken. (...) Er staan wel moeilijke stukken in, maar de lijn die er doorheen loopt kan ik wel volgen.”

De wijze waarop de andere leerling én haar vriend (uit een strikt kerkelijk milieu in Genemuiden) de zondag invullen is anders:

“Ik ga de ene week één keer naar de kerk en de andere week helemaal niet, want eens in de twee weken is er Formule 1 op tv en dat wil mijn vriend graag zien maar de andere week kunnen wij wel naar de kerk. (...) Af en toe gaan wij 's morgens naar de kerk. Maar anders niet – als je uitgaat dan ook nog 's morgens naar de kerk, nee dat wil niet.”

“We, mijn vriend en ik, gaan naar Kisteman [uitgaanscentrum in Staphorst] of liever nog gaan we uit in Balkbrug, want Kisteman gaat zo vroeg dicht. We gaan ook wel naar Zwolle maar dan ben je echt pas om vier of vijf uur 's morgens thuis. Maar dat doen we niet zo vaak. We gaan ook wel naar de bioscoop op zaterdag.”

De communicatie in dit eerste gezin is te schetsen als open. In tegenstelling tot de communicatie bij het gezin van de tweede leerlinge:

“We praten niet echt over geloven. Ja ... dat [geloof] is gewoon een onderwerp waar wij het thuis niet heel erg met mijn ouders over kunnen hebben ...”

In de reformatorische cultuur is het formeel zo dat leven tot Gods eer voorop staat en het realiseren van maximale individuele ontplooiing, het najagen van economisch gewin of persoonlijk genot daarmee op gespannen voet staan. Voor vrouwen geldt dat zij op Bijbelse gronden een standaardbiografie prefereren waarin het sluiten van een huwelijk, het vormen van een gezin en het zorgdragen voor en opvoeden van kinderen belangrijk zijn. Mannen en vrouwen hebben van elkaar te onderscheiden rollen, waarbij die van mannen leidend zijn en die van vrouwen meer dienend. Deze aspecten van de reformatorische cultuur zijn heden ten dage echter nog maar van bescheiden invloed op de studiekeuzes van meisjes. Zij kiezen ten opzichte van de meisjes op landelijk niveau wat minder vaak voor de hoogst haalbare vervolgopleiding (zie hierna volgende tabel) en inhoudelijk is hun voorkeur voor medische en verzorgende beroepen iets groter.

Uitstroom ‘op niveau’ (in %) naar sekse 2002³

	Landelijke gegevens				Scholengemeenschap Pieter Zandt			
	N	Man	N	Vrouw	N	Man	N	Vrouw
VMBO	58200	80%	52900	79%	212	81%	153	76%
HAVO	16900	85%	20200	81%	36	86%	50	80%
VWO	12200	75%	14800	65%	22	59%	34	24%

Landelijk

Favoriete studies vrouwen⁴

1. HBO Pabo
2. WO Psychologie
3. WO Rechten
4. HBO Sociaal pedagogische hulpverlening
5. HBO Kunstacademie
6. HBO Verpleegkunde
7. HBO Communicatie
8. WO Geneeskunde
9. HBO Toerisme/vrijtijdskunde
10. HBO personeel en arbeid

Scholengemeenschap Pieter Zandt

Favoriete studies vrouwen⁵

1. HBO Pabo
2. HBO Verpleegkunde
3. HBO Sociaal pedagogische hulpverl.
4. HBO Lerarenopleiding V.O.
5. Heao
6. WO Geneeskunde
7. WO Rechten
8. HBO Personeel en arbeid
9. Logopedie
10. Verloskunde/Maatschappelijk Werk

De invloed van de reformatorische cultuur is tanende. De uitstroomgegevens van leerlingen van Scholengemeenschap Pieter Zandt over meer jaren achtereen bekijkend, stijgt het opleidingsniveau van meisjes binnen de Scholengemeenschap (ze stromen steeds vaker door naar het vwo) en het niveau van de opleidingen waarnaar zij uitstromen. Hetzelfde geldt voor de diversiteit aan gekozen vervolgoopleidingen. In 2005 stroomde al 58% van de meisjes met een vwo-diploma door naar het wetenschappelijk onderwijs (dit was in 2002 nog 24%).

Sekserollen

Binnen reformatorische kring wordt op bijbelse gronden een standaardbiografie, met een buitenshuis werkende man en vader en een binnenshuis zorgende vrouw en moeder, geprefereerd. Maar het maken van studie- en beroepskeuzes op basis van te verwachten gewin en genot blijken aan reformatorische meisjes niet vreemd te zijn. Zo motiveert één van de vwo-leerlingen haar voorkeur voor een opleiding tot officier bij de marechaussee of rechercheur bij de politie:

“Ik vind die twee opleidingen heel mooi, omdat je gelijk geld verdient. Een wereld van discipline spreekt me aan én sporten vind ik leuk.” (...) “Op Urk is het gewoon zo dat de vrouwen thuisblijven om voor de kinderen te zorgen en zo. Dat vind ik gewoon pure onzin (...) als ik ervan uitga dat de jongens op Urk vaak direct na school gaan werken en ik kies voor een vervolgopleiding, dan denk ik dat ik snel meer verdien dan mijn man. Maar ook als het inkomensverschil niet groot is, dan nog. Ik heb dan toch zeker niet voor niets zo lang op school gezeten?”

Een andere talentvolle vwo-leerlinge zou het liefste chirurg worden. Zij praat met passie over dit beroepsperspectief. Maar, zij kiest voor een opleiding tot operatieassistente, omdat ze haar toekomst ziet liggen in het huisgezin en is wars van anticonceptie. Wanneer de ware Jacob zich niet aandient, denkt ze alsnog te kunnen kiezen voor een loopbaan in een medisch beroep.

De meeste meisjes die in 2005 examen hebben gedaan aan vmbo of havo, meer dan hun voorgangsters (uit de examenjaren 2001-2004), kiezen voor een vervolgopleiding op het hoogst mogelijke niveau. Het aantal meisjes dat in 2005 zegt uit te gaan stromen naar een opleiding ‘op niveau’ is voor vwo 58% (was in 2002 24%), voor havo 82% (was 80%) en voor vmbo 81% (was 76%). De grootste verandering is waar te nemen onder meisjes die eindexamen doen aan het vwo. Deze studiekeuzes zijn ontegenzeggelijk van invloed op de reformatorische cultuur. Het opleidingsniveau van de meisjes uit de onderzoeksgroep wordt (veel) hoger dan van de vorige generatie vrouwen.

Opleidingsniveau moeders en dochters vergeleken:

	Opleidingsniveau moeders (gerapporteerd door dochters)	Opleidingsniveau dochters 2005 (voorgenomen uitstroom op niveau)
VMBO	29% beroepsopleiding	82% MBO
HAVO	39% beroepsopleiding	81% HBO
VWO	6,5% WO	58% WO

Indien een meisje een moeder heeft die zelf een vervolgopleiding heeft gedaan na de middelbare school, vindt zij doorleren vanzelfsprekend. Een moeder die heeft doorgeleerd blijkt bovendien open communicatie te bevorderen en open communicatie en het verwoorden van gedachten liggen aan de basis van cultuurverandering. Een kleine meerderheid van de examen-kandidates geeft nu al aan bij de komst van een kind in deeltijd te willen blijven werken in het beroep waartoe zij zich laten opleiden.

Betekent reproductie van reformatorische cultuur ongewijzigd kopiëren óf staat het voor bewerken, vernieuwen en dus re-produceren van cultuur? Het antwoord wordt genuanceerd door de diversiteit binnen de reformatorische cultuur. Het is niet geheel juist op basis van dit onderzoek te spreken van 'de' reformatorische cultuur. De kern van de reformatorische cultuur wordt gevormd door de (groepsinterpretatie van een) geloofsleer waartoe men zich bekent. Maar naast dit punt van overeenkomst is er diversiteit waar te nemen waarbij kenmerken als de mate van orthodoxie (hoe rekkelijk/licht of precies/zwaar is men in de opvatting van de leer?) en de wijze van communiceren van invloed zijn. Deze beide kenmerken geven richting aan de wijze waarop de reformatorische cultuur (in essentie de kern) wordt gereproduceerd, van invloed is op de studiekeuze van meisjes en op de manier waarop die studiekeuze weer van invloed zal blijken te zijn op de reformatorische cultuur. Met behulp van deze kenmerken kan ik globaal vier groepen onderscheiden, die ik hierna afzonderlijk 'label'.

In een zwaar orthodoxe en open communicerende omgeving zal de leer onversneden beleefd en beleden worden en daarover is men actief met elkaar in gesprek. Men is georiënteerd op de kern van de cultuur, maar de blik naar 'de wereld' is open, de meningen daarover en reacties daarop worden goed doordacht. De waarden worden ongewijzigd gereproduceerd (gekopieerd), de normen eveneens, waarbij de aantekening geldt dat er juist door de dialoog over de kern van de cultuur ook antwoorden op hedendaagse vragen en dilemma's geformuleerd lijken te kunnen worden. Meisjes maken studiekeu-

zes die qua inhoud en lengte van de opleiding in overeenstemming zijn met hun levensovertuiging. De invloed van de cultuur op de studiekeuze is groot, de invloed van de studiekeuze op de cultuur zal waarschijnlijk voornamelijk relatief gering zijn: immers leer en leven vormen een coherent geheel en worden levend gehouden in de keuzes die meisjes maken. Deze groep *'bewuste belijders'* gooit het kind niet met het badwater weg, maar zal vorm geven aan *geleidelijke verandering* door toename van het opleidingsniveau en de open communicatie. Ruim de helft (51%) van de examenkandidates uit 2005 rekent zichzelf tot deze groep.

In een zwaar orthodoxe omgeving waarin met elkaar communiceren niet tot de mores behoort, spreekt men noch veelvuldig over de leer, noch over de gedragsregels die daarmee samenhangen. De grenzen van het aanvaardbare worden echter strak bewaakt (grensgeoriënteerde houding). Invloed van de *'vanzelfsprekende'* normen op de studiekeuze van meisjes is zeker aanwezig. Deze meisjes zijn en worden, in vergelijking tot de andere groepen binnen de reformatorische cultuur, het laagst opgeleid. In een omgeving waar in het gelid lopen wél maar open communiceren weinig gebruikelijk is, zullen veranderingen niet langs de weg van de geleidelijkheid ingang vinden. De keuzes van deze *'behoudende bewakers'* zullen relatief zwart-wit zijn: men voegt zich in de bekende patronen of juist niet – meisjes bewaken de grenzen óf ze overschrijden die. De invloed van studiekeuzes op de reformatorische cultuur is gering: deze meisjes blijven, passend bij de normen, kiezen voor een laag opleidingsniveau en een weinig actief bestaan op de arbeidsmarkt. Zij kiezen én bepleiten in doen en laten voor duurzaam *'vormbehoud'*. Het overschrijden van grenzen heeft een prijs: onzekerheid door het verlies van vertrouwde kaders en sociale contacten in een gemeenschap van vrienden én familie. Of veel meisjes bereid zijn die prijs te betalen en normen terzijde zullen zetten (wél kiezen voor een hoogst haalbare vervolgopleiding en actief blijven op de arbeidsmarkt) betwijfel ik. Van de examenkandidates rekent 12% zich tot deze groep.

In een licht orthodoxe omgeving (ofwel bij de meer reukelijken binnen het orthodoxe spectrum) waar men weinig met elkaar communiceert is de reformatorische cultuur nauwelijks van invloed op de studiekeuze van meisjes. Het kiezen voor de hoogst mogelijke opleiding én het te zijner tijd blijven werken bij de komst van kinderen is letterlijk en figuurlijk geen punt van gesprek. De waarden en normen lijken niet of nauwelijks te worden doorgegeven waarbij, indien ze van invloed zijn, de normen prevaleren boven de waarden. De invloed van de studiekeuze op de reformatorische cultuur zal uiteindelijk slechts kunnen bestaan uit een nog verdere *verwijdering* van het

gedachtegoed van de vaderen. Van de examenkandidates rekt 15% zich tot deze groep 'verre vreemden'.

In een licht orthodoxe omgeving met open communicatie is de reformatorische cultuur weer wél van invloed op het denken en doen van meisjes. Weliswaar worden er kanttekeningen geplaatst bij (het verstaan van) de leer, maar men is zich bewust van de waarden van de geloofsleer en die zijn in zekere zin van invloed op de normen voor het dagelijks leven (uitgaan, mediagebruik, anticonceptie). De keuze voor de hoogst mogelijke vervolgopleiding begint redelijk vanzelfsprekend te worden en de combinatie van werk en gezin trekt deze meisjes aan (maar 27% denkt te zullen stoppen met werken). De invloed van de studiekeuze op de reformatorische leefwijze zal aanzienlijk zijn. Er wordt in deze groep 'vlotte vernieuwers' over álles gesproken en gediscussieerd en hoe oprecht gelovig en bewust ook: uiteindelijk is geen heilig huisje veilig. Onder de examenkandidates 2005 is dit de grootste minderheidsgroep: 22% van hen rekt zich tot deze groep.

Samenvattend

De conclusie van dit onderzoek is dat de (re-)productie van reformatorische cultuur en de studiekeuze van meisjes met elkaar samenhangen. De reformatorische cultuur is nu nog van bescheiden invloed op de studiekeuzes van meisjes. De meisjes laten zich immers weinig gelegen liggen aan de reformatorische cultuur als het gaat om de studiekeuze inhoudelijk én wat betreft niveau. De studiekeuzes die de meisjes nu maken zullen echter zoals het zich laat aanzien op termijn aan de basis liggen van cultuurverandering in reformatorische kring. Het feit dat de examenkandidates van 2005 hoger zijn of worden opgeleid dan hun moeders én het feit dat zij spreken over het blijven werken in deeltijd dan wel herintreden, beïnvloedt de reformatorische cultuur. Hoger opgeleide vrouwen bevorderen open communicatie en juist door communicatie krijgen nieuwe werkelijkheden vorm. Wat iemand na persoonlijke overweging tot uiting brengt, zegt en doet, kan een eigen leven gaan leiden en na enige tijd door anderen als vanzelfsprekend worden overgenomen. Bij de bestudering van de leer zullen de accenten geleidelijk anders komen te liggen en de reformatorische leefwijze zal langzaam van binnenuit veranderen wanneer het opleidingsniveau en de arbeidsparticipatie van vrouwen toeneemt.

Veranderingen zullen primair komen van *vlotte vernieuwers*, maar ook *bewuste belijders* zullen hun steentje bijdragen. De *bewuste belijders* zullen in waarden en normen voorlopig succesvol vasthouden aan het 'geloof van de vaderen' zonder de ogen te sluiten voor het hier en nu. Bewuste overwegingen in

de lijn van de Schrift maken accentverschuivingen in het verstaan van de leer en verandering langs de weg der geleidelijkheid aannemelijk. De *behoudende bewakers* zullen zich wijden aan het naleven van reformatorische gedragsregels, ongeacht of zij de onderliggende waarden kennen en/of daarover hebben nagedacht. Vernieuwing van de tradities zal niet aan hen kunnen worden toegeschreven, zij kopiëren die bij voorkeur. De vernieuwing zal eerder komen van de *'vlotte vernieuwers'* die de waarden en de normen kritisch bekijken en vervangen door alternatieven indien hun dat verstandig lijkt. *'Verre vreemden'* staan feitelijk al met één been buiten de reformatorische cultuur en verdere verwijdering daarvan is te verwachten.

Tot slot

De keuze voor een cultuurconcept (en bijvoorbeeld geen substantiële of functionele definitie van religie) als theoretische kapstok is wat mij betreft een vruchtbare keuze geweest. Het maakte het mogelijk om 'de theologie' of 'reformatorische uitgangspunten' als gegeven te beschouwen en als dusdanig voor 'vol' aan te zien, zonder in theologische debatten of detaillering ten onder te gaan. Nuancering ten aanzien van mijn lineaire opvatting van het reformatorische gedachtegoed was echter op zijn plaats geweest (de huidige reformatorische traditie is getekend door méér episoden dan die van de Dordtse Synode van 1618-1619). Maar ben ik daarmee om de hete brij heen gedraaid? Voor sommigen misschien. Zelf ben ik van mening dat juist door de keuze voor een cultuurconcept én het antropologische veldwerk het bij uitstek mogelijk is geworden daadwerkelijk te participeren en met de onderzoeksgroep in gesprek te gaan waardoor een beeld is geschetst van reformatorische meisjes van vlees en bloed.

De gekozen methoden en technieken hebben een grote hoeveelheid kwalitatieve en kwantitatieve data opgeleverd. Vél meer dan nuttig of nodig was voor het beantwoorden van de centrale onderzoeksvraag. Het beeld dat uit kwalitatief onderzoek naar voren is gekomen is kwantitatief getoetst, waardoor duidelijk werd dat de onderzoeksresultaten ook voor een grotere groep geldig zijn. De combinatie van kwalitatieve en kwantitatieve methoden van onderzoek vind ik van meerwaarde voor zowel de betrouwbaarheid en validiteit van het onderzoeksresultaat.

Twee knopen die ik echter niet heb kunnen ontwarren zijn:

- Is het mogelijk en zo ja op welke wijze om de invloed van regionale of lokale historische ontwikkeling (op sociaal-economisch, sociaal-cultureel

- en politiek-juridisch gebied) en de invloed van religie op de huidige leefwijze (cultuur) van elkaar los te weken?
- Wat is effectieve geloofsopvoeding? In de onderzoeksresultaten komt voor de gelovige een dilemma boven. Immers, geloofsoverdracht zonder er woorden aan te wijden is onmogelijk, maar door erover te spreken ligt verandering en verwijdering op de loer.

De schets van reformatorische meisjes prikkelt wat mij betreft tot nieuwsgierigheid én nader onderzoek. Want, er lijkt hoe dan ook schrikbarend weinig bekend te zijn over meisjes en vrouwen uit reformatorische kring. Aan hen wordt – tenzij hun kleding op zondag kort de aandacht trekt – als vanzelfsprekend voorbijgaan. En dat vind ik verbazend in een samenleving waarin religie, cultuur én vrouwen serieus in de (politieke) belangstelling staan.⁶

Noten

1. Term ontleend aan de levensloopsociologie. Een transitie is een gebeurtenis of markante overgang die van invloed is op het vervolg van de levensloop. Te denken valt aan: verlaten van het ouderlijk huis, geboorte van een eerste kind en dergelijke.
2. Vanuit de refogeschiedenis zijn echter de nodige kritische kanttekeningen te plaatsen bij de aanname dat deze opvattingen direct zijn te herleiden op Bijbel en belijdenisgeschriften. De huidige reformatorische traditie kent vele bronnen. Klinkt immers niet de piëtistische traditie (17-19e eeuw) door en is de huidige bijbelvisie in reformatorische kring (letterlijk-historisch, onfeilbaar) niet eerder terug te voeren op opvattingen uit de 19e en 20e eeuw dan de belijdenisgeschriften? En worden huidige ethische standpunten ten aanzien van huwelijk, seksualiteit en rolverdeling tussen man en vrouw (uit de 20e eeuw) nu niet veeleer met behulp van selectief bijbelgebruik gelegitimeerd? Tijdens het onderzoek was ik mij dáárvan niet bewust. Nadere verdieping in deze materie was dan wellicht ook op zijn plaats geweest.
3. Het *jaarboek onderwijs in cijfers 2005* van het CBS maakt het mogelijk om landelijke gegevens over onderwijskeuzes te vergelijken met de gegevens van Scholengemeenschap Pieter Zandt met betrekking tot examenkandidaten in de jaren 2001-2004. De gegevens van Scholengemeenschap Pieter Zandt zijn voor dit onderzoek uit de uitstroomgegevens in de leerlingenadministratie gelicht. In het jaarboek zijn niet van ieder jaar gegevens vermeld. In beide bestanden komt echter informatie over 2002 voor.
‘Passend’ is een middelbare beroepsopleiding of havo na het behalen van een vmbo-diploma, een hogere beroepsopleiding of vwo na het behalen van een havo-diploma en wetenschappelijk onderwijs na het behalen van een vwo-diploma.
4. Op basis van keuzes meisjes in examenjaar 2004
5. Bron SKI/Choise 2004

6. Onder dankzegging aan André Droogers en Fred van Lieburg voor hun commentaar op een eerdere versie van dit artikel. José M. Baars-Blom (1963) studeerde culturele antropologie aan de Vrije Universiteit te Amsterdam en deed in 2005 ter afronding van deze opleiding onderzoek naar reformatorische cultuur. Een gepopulariseerde en aangevulde versie van haar doctoraalscriptie is in boekvorm verschenen (2006: *De onschuld voorbij ... Over reformatorische cultuur en wereldbestormende meisjes*, Kampen: Kok).

Literatuur

- Berger, P. and T. Luckmann (1966),
The Social Construction of Reality; A Treatise in the Sociology of Knowledge,
 New York: Doubleday & Company, inc. Garden City.
- Dekker, G. en J. Peters (1989),
Gereformeerden in meervoud, Kampen: Kok.
- Droogers, A.F. (2001),
 Cultuur als repertoire, in: Bartels e.a. (red.), *Cultuur maken, cultuur breken. Essays voor Hans Tennekes over mogelijkheden en onmogelijkheden van invloed op cultuurverandering*, Delft: Eburon, 129-142.
- Geertz, G. (1973),
The interpretation of cultures, New York: Basic Books.
- Liefbroer, A.C. (2002),
 Het gezinsideaal: van traditioneel naar modern, in: *Demos*, 2002, jaargang 18, nr. 3, 25-28.
- Liefbroer, A.C. en P. Dijkstra (2000),
Levenslopen in verandering; een studie naar ontwikkeling in de levenslopen van Nederlanders geboren tussen 1900 en 1970, WRR-rapport V107, Den Haag: SDU.
- Mares, A.M.H.M. (red.) (2004),
Jaarboek onderwijs in cijfers 2005, Heerlen/Voorburg - Alpen a/d Rijn: Centraal Bureau voor de Statistiek - Kluwer
- Strauss C. and N. Quinn (1994),
 A Cognitive/Cultural Anthropology, in: *Assessing Cultural Anthropology*,
 New York: McGraw-Hill.
- Tennekes, T. (1990),
De onbekende dimensie – over cultuur, cultuurverschillen en macht, Leuven/Apeldoorn: Garant.
- Vroom, H.M. (1996),
Religie als ziel van cultuur - Religieus pluralisme als uitdaging, Meinema: Zoetermeer.

Websites

1. *www.pieterzandt.nl* d.d. mei 2005
2. *www.tkmstmonitor.nl* d.d. 6 november 2005